

Zgodovina religij in ameriški sen

Pogovor z ameriškim zgodovinarjem religij Charlesom H. Longom (pogovor vodi Aleš Debeljak)*

Charles H. Long je doktoriral iz zgodovine religij na *University of Chicago*, kjer je dvanajst let tudi predaval, preden se je preko ovinka čez *University of North Carolina* in *Duke University* preselil na *Syracuse University* v New Yorku, kjer je kot Jeannete K. Watson Professor of Religion¹ pomagal spremeniti tukajšnji oddelek za zgodovino religij v vodilno tovrstno institucijo v Ameriki. Skupaj z Josephom Kitagawo in Mirceo Eliadejem je leta 1961 ustanovil znanstveno revijo *Journal for History of Religions*, ki danes velja za vodilno v disciplini, izdal je mnogo knjig (zadnja ima naslov *Significations: Signs, Symbols and Images in the Interpretation of Religion* 1986), od katerih se *Alpha: The Myths of Creation*, (prvič obj. 1962) redno ponatiskuje v žepnih izdajah. Piše tudi gesla za prestižne leksikografske knjige, kot so npr. *Encyclopedia Britannica* in *Encyclopedia Americana* ter deluje kot svetovalec pri *National Endowment for the Humanities* (vladna agencija za podporo humanističnim raziskavam). Bil je predsednik *Ameriške akademije za religijo*, zdaj pa je glavni urednik knjižne serije *Studies in Religion* pri univerzitetni založbi Severne Karoline. Med drugim je bil tudi Guggenheimov štipendist ter gostujoči profesor na Japonskem in v Avstraliji. Charles H. Long, pri katerem sem študiral tudi sam, je zato nadvse primerna oseba za pogovor o akademski disciplini zgodovine religij, ki je v slovenskem prostoru tako rekoč povsem neznana, pa tudi za debato o ameriškem univerzitetnem pogonu in njegovih manj znanih vidikih.

DEBELJAK: Kaj sploh pomeni akademsko proučevanje zgodovine religij?

LONG: Najprej je treba ločevati med tradicionalnim pristopom, ki je znan pod imenom »primerjalne religije«, in moderno znanstveno metodologijo, ki šele zares

* Mag. ALEŠ Debeljak, asistent na FDV.

¹ Na ameriških univerzah je običajno, da nekateri izbrani profesorji zavzemajo t.i. »endowed chair«, tj. posebej plačano katedro. To pomeni, da poleg svoje redne plače dobijo še denar, ki izvira iz posebnega volila, kakršnega bogati bivši študentje, industrialci ali poslovneži s humanističnimi ambicijami namenijo za stimulacijo tistih disciplin ali sektorjev znotraj discipline, ki jih zanimajo. Gre za nekakšno sodobno inačico »zadužbine«, ki se redno imenuje po darovalcih. V akademski hierarhiji so ti »endowed chairs« znamenje velikega prestiža, saj jih univerza, ki jih upravlja, namenja atraktivnim profesorjem, da bi jih s tem lažje privabila v svoj proforski zbor.

utemeljuje disciplino po imenu »zgodovina religije«. To v bistvu ni nič drugega kot znanost o religiji: v nemškem kulturnem prostoru je namreč znana kot *Religionswissenschaft*, v amerškem pa se je nekoč prevajala kot »science of religion«, danes pa sta se uveljavila dva alternirajoča izraza, namreč bodisi »religious studies« bodisi »history of religion«. Gre pač za to, da s tem izrazom označujemo moderno humanistično disciplino, ki zajema pojav religije kot simboličnega izraza človeške situacije v vsej njeni kompleksnosti. Se pravi, da upošteva zgodovinski, politični, filozofski in družbeni kontekst, znotraj katerega se religioznost oziroma razmerje med človekom in svetostjo sploh pokaže.

To pomeni, da imamo opravka s sistematičnim in kritičnim odnosom do pojavnih oblik religije. Predmet proučevanja je totaliteta religiozne izkušnje v vsej njeni mnogovrstnosti. Ne gre torej za nekakšne pretežno lingvistične, antropografske in etnografske študije svetih tekstov iz tujih kultur (Popol Vooh, indijske Vede, Majeovski koledarji, itd.), ki pa v jedru vendarle bolj ali manj prikrito izhajajo iz *apologije krščanskega izročila*. Takšna apologija je bila namreč odločilnega pomena za študije »primerjalnih religij« in je kot taka obvladovala ameriške univerze vse do petdesetih let tako v intelektualnem kot tudi v organizacijskem in finančnem smislu, se pravi, da za *drugačen* pristop večinoma ni bilo denarne podpore. Za izhodišče analize so preprosto vzeli samoumevne predpostavke krščanskega nauka: tu imam v mislih zlasti *teološko predpostavko o veri v enega vsemogočnega boga ter kozmološko predpostavko o odločilni razliki med nebese in pekлом*. S tem pa so seveda neogibno, a hkrati tudi spontano, tj. brez refleksije, univerzalizirali pojem krščanskega boga ter ga nato skušali identificirati, klasificirati in analizirati v preostalih religijah. To z drugimi besedami pomeni, da je v amerškem prostoru krščanstvo dolgo nastopalo kot *absolutni in nevprašljivi okvir*, v katerem je premišljevanje o religiji sploh možno. Šele ko je v poznih tridesetih letih na univerzo v Chicagu, ki je bila od nekdanj liberalno odprta novim pobudam in zamislim, prišel med drugimi intelektualnimi emigranti iz Evrope tudi izgnani nemški teolog Joachim Wach, so se na njegovo pionirsko pobudo začeli ustvarjati temelji za sistematično in metodološko kritično proučevanje religij. Osnova za ta postopek je bila predvsem *radikalna kritika krščanske ideologije*, ki je prežemala dotedanje študije v omenjenem raziskovalnem polju. Nato pa je v petdesetih letih s prihodom Mircea Eliadeja, Josepha Kitagawe in z mojim začetkom poučevanja na tej inštituciji disciplina doživela svojo dokončno utemeljitev in institucionalno zasidranost. V šestdesetih letih je disciplina začela uživati vse privilegije neslutene in bohotnega razmaha, pa tudi strastnega socialnega zanimanja za izdelke, ki jih naša veda prinaša na dan. Dejstvo je, da smo šele z ustanovitvijo akademske revije *Journal for History of Religions* leta 1961 lahko plodno nadaljevali Wachove napore pri razkrinkavanju do tedaj dominantnega znanstvenega modela in ideoloških tehnik homogenizacije, ki so na delu v navidezno nevtralnih »primerjalnih religijah«. Lete so sicer dobrodošle v smislu historiografskega in etnografskega kopičenja podatkov, dejstev in informacij, vendar praviloma nikoli ne prispevajo radikalno novega znanja, namreč znanja v smislu novih vpogledov v mnogovrstnost religioznih izkušenj. Zato je delo zgodovinarja religij razmeroma težko, saj mora ne le na novo reflektirati že klasificirane podatke, marveč tudi nenehno izvrševati metodološko kritiko svojega lastnega početja.

DEBELJAK: Zanimivo je, da pionirje te akademske discipline, ki je sama po sebi bolj ali manj marginalna v amerškem univerzitetnem sistemu (treba jo je namreč

razlikovati od teoloških seminarjev, ki na doktorski ravni izobražujejo duhovnike različnih krščanskih ločin), povezuje še eno dejstvo: vsi ste pripadniki manjšin. Mircea Eliade je bil romunskega porekla in je v Ameriko prišel šele v zrelih letih, Joseph Kitagawa je prišel iz Japonske, vi pa ste predstavnik črnske manjšine.

LONG: To je seveda očitno že na prvi pogled, saj nas vladajoča ideologija v ameriški kulturni strukturi določa za *družbene marginalce*. Vendar nam kot takim na paradoksalen način omogoča *več intelektualne svobode* in mnogo bolj *brezkompromisno mišljenje*, saj nas ne vežejo nikakršne ideološko-politične omejitve. Z drugimi besedami: ker smo prišli od zunaj in od drugje, nismo imeli kaj izgubiti. S tem pa smo bili že po definiciji bolj nagnjeni k tveganju, k preizpraševanju samoumevnih resnic in k spodkopavanju stereotipov tako v strokovnem kot tudi v družbenem smislu. Seveda pa je treba vedeti, da obstaja nemara celo pomembnejši skupni imenovalac med nami. Namreč dejstvo, da se *nismo intelektualno izoblikovali v protestantski in anglosaksonski tradiciji*, kar velja tudi za druge pionirje discipline, kot na primer za Jonathana Z. Smitha, ki je bil judovskega rodu. S tem se nam je seveda samogibno odprla možnost, da *kritiko razsvetljske hegemonije*, ki je v središču teoretskega zanimanja po svetu danes, izpeljemo že v petdesetih in šestdesetih letih. Takrat smo hegemonijo povezali z redukcijskim načinom zaznavanja, ki pojave svetega takoj prevede v znano govorico krščanskega (kar v Ameriki pomeni kajpak protestantskega) boga, jih umesti v okvir pridobitniške logike kapitalizma in posvetnega asketizma, nato pa nanje popolnoma pozabi, saj predpostavlja, da so »pokonzumirani«. Na ta način seveda nobenega od sodobnih ritualov (moderna seksualnost, novi kulti, rekreacija, športne prireditve, itd.) ni mogoče povsem ustrezno razumeti. Kot marginalcem se nam tudi ni bilo treba prav dosti meniti za vsa mogoča napredovanja, prestižne pozicije in nagrade, ki so bile zelo dolgo rezervirane le za izbrano peščico, za »elito« ameriške akademske scene. Vendar moram takoj reči, da elita tukaj ni mišljena v intelektualnem, marveč v političnem smislu. Kdor nadzoruje pozicijo moči, lahko – kot je znano – nadzoruje tudi razporeditev raziskovalcev in profesorjev, njihove zaposlitve in oblike posredovanja znanstvenih izsledkov. Odveč je seveda pripominjati, da so vse do konca šestdesetih let prav beli, anglosaksonski, protestantski (WASP) profesorji tako rekoč popolnoma obvladovali akademsko situacijo. Naslednji dejavnik, ki ni naključen, je tudi ta, da smo se zbrali na *University of Chicago*, ki ne sodi v *Ivy League* (zveza desetih najstarejših univerz v ZDA; op. A. D.).

Zakaj je to pomembno? Ker se te univerze v skrajni posledici ukvarjajo z oblikovanjem »pravega« značaja mladih Američanov, se pravi tistih, ki jih njihov socialni položaj opredeljuje za bodoče voditelje te dežele. To pomeni, da je šolanje na teh univerzah politično »zelo zainteresirano«, kot tako pa akademsko svobodo na izjemno prefinjen, čeprav ne povsem jasno razviden način vendarle nekoliko omejuje. Česa takega v Chicagu ni bilo. Edino merilo je bilo od nekdaj prav *intelektualne briljanca in raziskovalna strast*. Ne gre za nobeno politično pripadnost, marveč za znanstveno pronicljivost, ki ima absolutno prednost. Zadošča opozoriti, da zato na tej šoli lahko drug poleg drugega mirno poučujeta na primer konzervativni klasični filozof Allan Bloom, avtor popularne uspešnice *The Closing of American Mind*, zgovorne žalostinke zaradi izgube intelektualnih standardov, in pisec resnega antidemokratskega napada na pridobitve kontrakture iz šestdesetih let, ter na drugi strani tudi poljski emigrantski filozof Leszek Kolakowski, ki ostaja eden vodilnih filozofov demokratske politične usmeritve, čeprav se je kritič-

no poslovil od svojega marksizma. Iz tega razloga tudi spoštovanje »ameriškega sna«, ki se je rodil iz duha protestantske etike, ni bilo temeljno vgrajeno v naš način predavanj in raziskovanja. Kar se dominacije tega ameriškega sna tiče, pa je znani nemški teolog v izgnanstvu, Paul Tillich, takoj ob prihodu v Ameriko napisal izjemno jasnoviden esej z naslovom *Konec protestantske dobe*. Vendar na žalost nihče ni razumel njegovega sporočila, niti strokovnjaki niti širša publika. Čeprav je bil morda najpopularnejši protestantski teolog v tej deželi, je bilo treba čakati vse do kontrakturnih gibanj in nezadovoljstva s političnimi vrednotami srednjeevropske Amerike, kakršnega so predstavila uporna študentskodemokratska gibanja v šestdesetih letih, da se je Tillichova radikalna teza o zatonu absolutne razsvetljensko-protestantske nadvlade sploh začela jemati resno. Takrat pa se je seveda pokazala na globalni ravni.

DEBELJAK: Kakšen pa je bil delež zgodovine religij kot akademske discipline pri teh daljnosežnih družbenih premikih?

LONG: S tem ko smo usmerili strokovno pozornost od izključnega krščanskega-protestantskega okvira k drugim načinom religioznega doživljanja sveta, smo vzbudili zanimanje za izvirne, s protestantizmom pa bolj ali manj uspešno zatrte religije tega kontinenta. S tem početjem smo na nek način tudi bistveno ogrozili *mit o enoviti identiteti ameriškega človeka*, ki je do takrat prevladoval v javni (politični, kulturni) govorici Amerike. Zgodovinarji religij smo namreč prvi začeli proučevati celoto indijanskih religioznih izkušenj, pa tudi črnsko duhovnost in kripto-religiozne rituale, ki so jih že prej znotraj svoje delne perspektive popisali antropologi. Skozi raziskavo, klasifikacijo in interpretacijo indijanskih obredov smo prišli tudi do pomembnih teoretskih ugotovitev, ki niso zanimive le za akademsko disciplino, marveč tudi za izjemno eksplozivno in danes vedno bolj kontroveržno razumevanje politike naseljevanja te celine. Zlasti v desetletju, ko praznujemo »odkritje Amerike«, je še kako pomembna postala naša znanstvena in zgodovinska interpretacija, ki pokaže, da je bila ta celina pred prihodom belcev naseljena z duhovno in materialno bogato civilizacijo, čeprav se le-ta ni oblikovala po evropskih standardih, tj. v skladu z razumom, obvladovanjem sveta, človekom kot središčem itd. Ko so puritanski kolonisti oziroma prvi evropski naseljenci »z ognjem in mečem« namreč širili krščanstvo v svojem prodiranju proti Zahodu (Kalifornija), so seveda izvajali *genocid* nad prvotnim prebivalstvom, ne glede na to da se to grozljivo nenavadno sliši za kulturo, ki je tako zelo ponosna na svoje demokratske temelje. Hkrati pa so tudi po odpravi suženjstva po koncu državljanske vojne med Severom in Jugom v bistvu ohranili *ista lastniška razmerja*, ki so črnemu prebivalstvu dala svobodo le formalno. Tega dejstva večinska Amerika še danes ne more pogoltniti, saj se na osnovi te zgodovine lahko dobro problematizira in tudi kritizira dvolični zanos, s katerim ZDA ščitijo »človeške pravice« zunaj svojih lastnih meja. V tem je eden od mnogih neposrednih pomenov, ki ga ima študij zgodovine religij za našo sodobnost. Ni naključje, da je danes kljub naporom progresivnih znanstvenikov še vedno *zelo malo univerzitetnih smeri, ki govorijo o religijah ameriških Indijancev*, saj se je z genocidom težko soočati, zlasti težko pa se je soočati s tem, da ta genocid niti ni priznan kot socialno dejstvo. Iz tega zatiskanja oči namreč izvirajo mnoge neprijetne politične posledice za vodilno ameriško vlogo v svetu. Tako tudi fascinantna odkritja o politični organiziranosti in demokratični ureditvi posameznih indijanskih plemen prihajajo na dan šele v zadnjem času, čeprav nekatera osvetljujejo zares kontroverzna mesta ameriške

tradicije. V mislih imam tezo, ki je začela krožiti med proučevalci *Irokeške zveze plemen*, ki je delovala na območju Velikih jezer: ameriška ustava namreč v nekaterih razsežnostih prav nenavadno opazno spominja na strukturo vladanja znotraj te zveze. Drug dober primer tega, kako težko se Američani soočamo z lastno tradicijo, ki je seveda daljša od belske prisotnosti na celini, je znameniti pisec Carlos Castaneda in njegovo terensko delo o indijanskih mističnih izkušnjah o paralelnih svetovih pod vplivom droge, ki ga je sicer predložil kot doktorsko disertacijo na antropološkem oddelku UCLA. Čeprav je v marsičem metodološko sumljivo in danes velja bolj kot ne za razvrednoteno, pa sem prepričan, da je vsaj deloma razlog za njegovo nepopularnost med akademskimi kolegi pripisati dejstvu, da je osvetlil *tradicijo prvotnih ljudstev Amerike kot polno mistike, skrivnosti, ekstaze in neobičajnih izkustev resničnosti*. Američani namreč še vedno bolehajo za ideologijo »meje« (the frontier): vedno je treba naprej, v neznano, puščajoč preteklost za seboj, kakor da bi se je lahko na ta način znebili in kakor da ne pride vedno za teboj. Zato se bodo tako zlahka odprli zen budizmu, kar je danes v kultih nove dobe (new age) postalo komercialno legitimizirano, ne morejo pa se zares srečati z izročilom lastne dežele. Misel, da bi prvotna ameriška ljudstva lahko doživljala svet na poln, smisel in vznemirljivo izviren način: to je nekaj neodpušljivo škandaloznega in glede na dosedanje omalovaževanje indijanskih kultur tudi naravnost heretičnega. Zdi se mi, da je med drugim tudi zaradi tega razloga Castaneda utonil v pozabo. Z drugimi besedami: način, kako je »prišel iz mode«, sugerira politične in ideološke pogoje te pozabe, ki pa je seveda družbeno nujna. Le tako se namreč superiornost vladajoče WASP-ovske kulture lahko ohranja. Zen budizem, ki je tako popularen v gibanjih nove dobe, je namreč, ne glede na to kako ga obračamo, vendarle »samo eksotika«, medtem ko je Castanedov *šaman*, Indijanec Don Huan, prvotni prebivalec te dežele, kot tak pa brez dvoma tudi *sestavni element kulturne paradigme Amerike*. To, da je toliko energije usmerjeno v poizkuse, da bi se prav ta element nenehno zabrisoval, pa pokaže, da je travmatičen. Da pomeni točko, na kateri zatrta resnica celotne kulture pride na dan.

DEBELJAK: Ena od posledic sprememb v ameriški zavesti šestdesetih let, ko je med drugim zaslovel tudi Castaneda, je *zvezni zakon o enakopravni politiki zaposlovanja (equal opportunity policy)*, ki nalaga tako zasebnim kakor tudi državnim univerzam, da na profesorskih mestih zaposlijo določeno število žensk, črncev ter znanstvenikov azijskega in latinskoameriškega porekla. Upoštevati morajo torej rasno sestavo ameriške družbe, ki se mora zrcaliti tudi v sestavi profesorskega zbora. V zvezi z zagretim »bojem med knjigami« (spor o kanonu, t. j. o predpisanih tekstih v ameriških šolah), ki poteka zadnja leta, je prišla na dan tudi teza o »obrnjeni diskriminaciji«. Beli anglosaksonski protestantje namreč trdijo, da so odrinjeni in da boljši beli kandidat ne more dobiti službe, ker za isto delovno mesto kandidira na primer ženska ali črnc, ki jo/ga v profesorskem zboru potrebujejo zato, da zadostijo zakonu.

LONG: Zadošča že ena sama statistično podprta ugotovitev: danes v Ameriki ni rektorja univerze, ki bi bil bodisi *črnc*, *ženska* ali pa *judovskega rodu*. Tu izvzemam tiste zasebne univerze, ki so jih ustanovili Judje sami (še le po drugi svetovni vojni jim je uspelo na primer ustanoviti »svojo« Brandeis University v predmestju Bostona), in tiste šole, ki so bile tradicionalno odprte samo za dekleta, kot npr. Vassar College ali Bryn Mawr College. Vendar je že dejstvo, da so bile šole ločene po spolu in da Judje razen »začetka od nič«, torej ustanovitve svojih univerzitetnih

inštitucij, dolgo niso našli druge rešitve za vstop v akademsko prizorišče, zgovoren dokaz za *izjemno družbeno diskriminacijo*. Zvezni zakon, o katerem govorim, pa je tudi eden redkih in žal še preveč osamljenih vladnih poskusov, da bi vladajoča kultura prevzela zgodovinsko odgovornost za stoletno represijo in marginalizacijo; je torej tudi poskus, da bi se nekaj spremenilo. A zakon je še vedno zelo mlada ustanova. Kot taka seveda ne more odpraviti čez noč vseh tistih političnih, psiholoških, ideoloških in osebnih sledov, ki jih je pustila *dolgoletna segregacija žensk in drugih družbenih manjšin* v nekakšnem infrastrukturnem smislu, če naj tako rečem. Če uveljaviš nov zakon le na univerzah, hkrati pa ne izboljšaš programov v srednjih šolah, če ne omogočiš dostopa do izobrazbe tudi tistim družbenim slojem, ki si tega zaradi izrednih stroškov ne morejo privoščiti, če vzdržuješ zgodovinsko ustaljene rasistične običaje in navade navzlic formalni enakosti, potem seveda ne moreš pričakovati, da se bo situacija v ameriškem visokem šolstvu spremenila v trenutku. Še en primer: dijaki morajo opraviti standardne sprejemne teste za vstop na univerzo. Ti testi pa so *narejeni na osnovi moške, bele in srednjeslojske izkušnje*. Ker gre za časovno omejene teste, v bistvu ne merijo inteligence in akademske sposobnosti, marveč *hitrost prepoznavanja socialnih simbolov*, ki pa so kajpak ustaljeni le za določeno plast dijakov. Na primer; črni dijak iz urbanega geta, ki ni še nikoli od blizu videl konjskih dirk, bo tudi matematično nalogo, ki predpostavlja poznavanje dirkaških pravil, rešil počasneje od belega srednjeslojskega otroka, ki mu je konjski šport po tradiciji domač in intimno znan. S tega vidika se torej izkaže, da je standard, ki skuša biti univerzalen, v bistvu usmerjen k neki posebni družbeni skupini. Kot tak pa seveda zgolj *utrjuje obstoječo delitev moči v ameriški družbi*, zlasti danes, ko vemo, da je znanje v bistvu le drugo ime za posebno obliko družbene moči. Tako lahko rečem, da tisti pripadnik socialne ali rasne manjšine, ki se mu uspe prebiti skoz vse zapreke na (manjšinam še vedno globoko nenaklonjeni) univerzi, doseže visoke rezultate tudi na svojem znanstvenem področju. Na nek način namreč nekdanja ameriška univerza pred vpeljavo tega zakona ni vzdrževala le rasizma, marveč tudi povprečnost, zavarovano s celotnim sistemom legitimizacij, kakršna je utelešena v testu, o katerem govorim. Ker je pravzaprav test pripadnosti določenemu ideološkemu modelu in socialni skupini, se nam tukaj ponuja kot nekakšno »naravno«, »zgolj tehnično« vprašanje inteligence. (Gre za SAT, test šolske sposobnosti, o katerega »nevtralnosti« v intelektualnih krogih že dalj časa tečejo razprave, op. A. D.)